

Øster Horne Herreds Skolefundatser.

(Skildringer fra omkring Aar 1741)

Af Sigurd Kristensen.

Christian den Sjette udsendte Aar 1739 en Forordning, efter hvilken hele det danske Bondeland skulde belægges med Skoler; thi »al Forfarenhed viser, hvilken usigelig Skade Kirken og Landet derved tilvoxer, at Ungdommen, helst af den gemene Almue, hidtil ei overalt har haft Lejlighed nok, saaledes som ske burde, at oplæres i sin Kristendoms Grund, samt i Læsen, Skriven og Regnen, og derover tildels i saadan ynkelig Uvidenhed er opvokset, at de hverken det aandelige eller legemlige vide rettelig at søge og befordre deres eget Bedste«.

Da Landet altsaa i denne Henseende er i en saa sørgelig Forfatning, »haver vi anset det for en af de største Velgerninger for vore kiære og tro Under-saatter, og for en uforbigængelig Nødvendighed for Landet . . . at lade danske Skoler overalt i Vort Rige paa en bestandig Fod saaledes indrette, at alle og enhver, endog de fattigste Børn, overalt paa Landet kunne tilstrækkeligen undervises om Troens Grund, samt Salighedens Vej, Orden og Midler . . . saa og i at læse, skrive og regne, som saadanne Videnskaber, der ere alle og enhver, af hvad Stand og Vilkaar de end maatte være, nyttige og fornødne . . . «.

Desværre virkede Forordningen ikke efter sin Hensigt, hvorfor der da ogsaa Aaret efter kom en ny Forordning, der i nogen Maade ændrede Betingelserne for Skolernes Oprettelse, men egentlig ikke slog af paa Fordringerne, som det er blevet paastaet, snarere udtrykte sig med større Bestemthed, saa den kongelige Vilje ikke er til at tage fejl af: »Og byde Vi hermed Allernaadigst, at Vore Amtmænd tillige med Herreds Provsterne, saa snart denne Vores Allernaadigste Anordning er vorden publiseret, ufortøvent skal for sig kalde hvert Sogns Lods Ejere, tilligemed Sogne Præsten, og med dennem udgiøre, hvad Tilbygning Degne-Boligen maatte behøve . . .«. — Men da der jo ikke er Degnebolig i ethvert Sogn, skal der somme Steder bygges Skolehuse — eller indrettes Skolehuse — og det skal ske »uden Forhaling, inden 1741 Aars Udgang«. — Og til de efterladende fastsættes der en meget betydelig Pengebøde, der nok skulde være i Stand til at fratage Proprietærerne Lysten til at gøre Forsøg paa at skulke sig fra denne nye Forpligtelse.

Det har været ret almindeligt at sige om Kristian den Sjettes Skoleforordninger, at de intet større Resultat kom til at fremvise. Dette er forkert. Der blev virkelig i Aaret 1741 »funderet« Skoler ud over det ganske Land, saa rimeligvis hvert eneste Sogn fik sin, eller i hvert Fald noget, der var ment som en Skole. Noget helt andet er, at dette nye »Væsen« ikke alle Vegne blev modtaget som den gode Gave, det skulde være, saa man somme Steder søgte at faa det mindst mulige ud af det.

Skoleforordningerne af 1739 og 1740 kom ikke bag paa de danske Landsogne. Myndighederne var blevet varskoet nogle Aar i Forvejen, saa de vidste, hvad der var under Forberedelse, og gennem deres Præster vidste Bønderne det formodentlig ogsaa.

I Aaret 1735 havde Kongelig Majestæt forlangt Svar paa visse Spørgsmaal, der netop tog Sigte paa Oprettelsen af et almindeligt Skolevæsen paa Landet. Spørgsmaalene skulde besvares af Sognepræsterne, der gennem Biskop og Herredsprovst fik Besked om at indgive deres Betænkning.

Der var fire Poster at indgive Betænkning over:

1. Post: Hvor mange Skoler findes der i Herredet, og af hvem er de indrettede?

2. Post: Paa hvis Bekostning kan (eventuelle) Skolehuse opbygges og vedligeholdes?

3. Post: Hvorfra kan Skolemestrenes Løn tages?

4. Post: Hvilket Sted foreslaas som det bekvemste for baade Ungdommen og Skoleholderen?

Præsterne i Øster Horne Herred havde ikke alle været lige interesserede i Sagen, og der er derfor da ogsaa stor Forskel paa, hvor megen Umage de har gjort sig med den forlangte Erklæring. Den mest udførlige Besvarelse kommer fra Ude Haahr (Haahr) i Ølgod. Hans Helsing i Ansager er derimod en meget ordknap Herre. Han indlader sig ikke engang paa at besvare alle de stillede Spørgsmaal. Han begynder, som det rimeligvis ventes af ham, med at udtrykke Ønsket om, at Kongens »allernaadigste Villie og gudelige Intention med Skolers Oprettelse« maa faa Fremgang, men for øvrigt er han skeptisk, hvad hans lille Sogn angaar. Der har man afgjort ikke Raad til at lønne en særlig Skoleholder, hævder han, og det skal jo nok passe. Maaske kan der komme en Skole ud af det, hvis man sætter Degnen til at undervise, men dog kun, hvis man gør Skolegangen tvungen. Han kan ikke forestille sig, at Bønderne frivilligt vil gaa ind paa at afgive deres Børn til den Slags.

Ude Haahr i Ølgod er saare begejstret ved Tanken om, at der muligvis kan blive oprettet Skoler paa

Landet. Han kalder dem »nyttige, højtfor nødne og længe forønskede«, og han beder Gud give Sagen »bedste Raad, Lykke, Middel og Fremgang«, en Bøn, der jo for længst er blevet opfyldt. — Han mener til at begynde med, at Ølgod Sogn bør have to Skoler, fordi Gaardene ligger »saa vidt adspredte, at nogle har en Mil til Kirke«, og han foreslaar, at man lægger den ene Skole ved Kirken og den anden i Ager snap. Det synes han vilde være en god Ordning, men lidt efter synes han dog, at det vilde være en endnu bedre Ordning med kun een Skole, nemlig hvis man kunde finde Udvej til at bygge den lige saa flot som en af de kongelige Skoler paa Rytterdistrikterne og lønne Skoleholderen derefter. Saa skulde der holdes Skole hele Aaret rundt, hvad der vilde være til »uskat- terlig Nytte« for Ungdommen. En saadan Helaars- skole burde indrettes »ved en By kaldet Ekknud«.

Men ak, Tanken om at faa »saa fornemme og vel- bebygte Skoler som en af de Højkongelige indrettet i Sognet« er vel desværre ikke andet end Drøm og Utopi; thi til en saadan Skole kan Bønderne kun be- tale meget lidt, da de fleste af dem er yderst fattige. Og selv om man fik Skolebygningen rejst, saa den stod der i stor Herlighed, saa vilde dog ingen have Raad til bruge den, formedelst den Hoveri, de er be- tyngede med, og den Armod, der især findes hos dem, der har mange Børn. Bønderne er almindeligvis saa fattige, at deres Husbond har maattet give dem Henstand med Landgilden og laane dem baade Æde- og Sædekorn. Desuden bruger enhver Bonde sine Børn til Hyrdetjeneste og andet Bondearbejde, og han kan hverken undvære deres Arbejdskraft eller faa Raad til at leje andre i deres Sted.

Det ser jo ikke saa godt ud. Skal derfor Præstens skønne Drøm om en dejlig Skole i »Ekknud« blive

til Virkelighed, maa en anden skøn Drøm først gaa i Opfyldelse. Denne Drøm Nummer to gaar — med Ude Haarhs egne Ord — ud paa følgende:

»Altsaa kunde dette gudelige Værk med saadanne Skolers Indrettelse bedst naa sin Fremgang og Vedvarenhed, om visse Kapitaler kunde blive nedsat, af hvis aarlige Rente saadanne Skoler først kunde indrettes for, og dernæst Skolemesteren aarlig underholdes af, samt Skolehusene aarlig vedligeholdes med.«

Ja, det var unægtelig en Løsning! — Men »ak!« for anden Gang, for »hvor tages saadanne Kapitaler fra til Nedsættelse?«

Hvis Præsten i Ølgod havde kunnet vise sikker Udvej til Fremskaffelse af det Millionbeløb, det her drejer sig om, naar hele Bondelandets Skolevæsen skulde holdes i god Gang ved dets Renter, var han nok blevet kaldet til at tage Sæde i Kongens Raad. Det kunde han dog desværre ikke, men han kan alligevel ikke lade være med at fremkomme med en Antydning af, i hvad Retning Drømmen kunde gaa. Han gør opmærksom paa, at der »i gamle Dage« er indrettet baade store og smaa Skoler ved Gaver fra »Høy-Kongelige, Førstelige, Adelige og Velbemidlede Personer«, og at der endnu i hans egen Tid bliver »funderede adskillige Vaysen-huuse formedelst mange Guds Børns her og andetsteds erviste Priseligste Gavamildhed«. Ved lignende Gaver maatte der kunne lægges, hvad han kalder »en firm Grundvold ved Guds Velsignelse til omskrevne Skolers Indrettelse«. Den »firme Grundvold« er lagt, naar den gavmildt skænkede Kapital bliver saa stor, at den i aarlig Rente kan give 50 Rigsdaler til hver Skole Landet over. For de to første Aars Renter skal der saa bygges Skolehuse, og derefter kan der hvert Aar blive Penge nok til disse

Skolehuses Vedligeholdelse og Skoleholdernes Løn og Underholdning.

Saadan er altsaa de Syner, der kommer til Ølgodpræsten i hans stille Studerekammer, hvor han sidder og fantaserer over Tingene. Vi maa give ham Ret i, at »kunde dette naa en lykkelig Begyndelse og Fremgang, blev adskillige Disputer hemmede«, og megen anden Besværlighed overvunden, saa der hurtigt kunde komme fin Gang i Undervisningen, til Gavn for Ungdommen, saa dens »Forsømmelse, Vankundighed og deslige, som nu er aabenbar, kunde snarest forandres til Bedring«.

Her vaagner Præstemanden op til den fattige og graa Virkelighed. Med et Suk erkender han, at »forhen indberettede synes at have megen Besværlighed og næsten en Umulighed udi sig til at faa det efter Ønske ført i Værk«. Det var en trist Erkendelse, men der er jo ingen Vej uden om den. Derfor maa Ude Haahr til at begynde forfra og forfatte en Indberetning, der tager skyldigst Hensyn til de faktiske Forhold, og altsaa »indberetter jeg og herved min eenfoldige Mening efter den Tilstand, som Bønderne er udi«, og det var jo da ogsaa ene det, man havde bedt ham om.

Og saa følger der nogle Forslag, der maa have Udsigt til at kunne realiseres: Skolehuset skal være paa mindst 5 Fag og bør bekostes af den, der ejer Grunden hvorpaa det bliver opført. Denne ulykkelige Ejerman skulde saa holdes skadesløs ved at faa i aarlig Leje 1 Skilling af hver Tønde Hartkorn i Distriktet. Til Lærer foreslaar han en Skolediscipel fra Købstaden eller »en anden tjenlig Karl«, som passende kunde lønnes med 6 Skilling + $\frac{1}{2}$ Læs Tørv, bestaaende af 50 Tørv (store Tørv og smaa Læs) — af hver Tønde Hartkorn i Distriktet. Desuden foreslaar

Haahr, at Børnene skal betale Skolepenge, nemlig 2 Skilling ugentlig for at lære at læse, 3 Sk., naar der ogsaa skal dyrkes Skrivning, og fire Skilling for den unge Ærgerrighed, der samtidig vil have Undervisning i Regning. Undervisningen skal være tvungen, og Forsømmelse skal straffes. — »Og blev det ikke uden Frugt, om hver Præst, blev forbuden at tage nogen til Alters herefter, som ikke saaledes havde søgt Skolen med Flid«. — Saa indeholder Haahrs Forslag noget om Skolebøger og Overhøring i Kirken, ogsaa suppleret med Straffebestemmelser, og det hele tegner sig ret truende for den fattige Fader, der eventuelt skal levere Børn til en saadan Skole. En formildende Omstændighed vilde baade Børn og Forældre dog sikkert kunne finde deri, at Hr. Haahr kun vil have holdt Skole i 13 Uger.

Præsten i Torstrup og Horne Sogne, Laurits Lund, mener bl. a., at hvis de unge skal gaa i Skole (han tænker sig Skolegang hele Aaret), saa bør de til Gengæld i den Tid forskaanes for alt Hoveri »saa vel som al anden Forhindring«, og Forældrene bør i det hele i den Tid lettes i Hoveriarbejdet. Desuden benytter denne Præst Lejligheden til at slaa til Lyd for, at Beboerne faar Paalæg om at anskaffe en Bønnebog og en Salmebog for hver Person, der gaar i Kirke, en Katekismus og Forklaringsbog for hver af de unge, og »hvor der er nogenledes Formue en Bibel, i det mindste 1 i hver By og 1 i hver Gaard«.

Præsten i Hodde, der ogsaa er Provst, tror nok, at hans to smaa Sogne kunde nøjes med een Skole, og den skulde saa ligge i Tistrup. Han siger, at næsten alle Beboerne i de to Sogne er »Trælbønder«, og de har ikke Raad til ret meget, men de har en god Degn, der »baade er Literatus og Attestatus«, og han er meget »bekvem« til Ungdommens Undervisning, hvad

han har vist gennem 28 Aar, idet han i den Tid har holdt Skole hver Vinter for nogle faa Børn. Det har han faaet lidt for, men dog ikke nær nok. Hvis denne Degn kunde faa en Degnebolig, hvad han hidtil har »fejlet«, en Degnebolig, hvor han »i Ro kunde leve og dø«, og dertil nyde Kongens Naade, saa kunde der ved hans Hjælp komme en god Skolegang ud af det. — »Kongen Naade« vil her sige kontante Penge.

Da Provsten har affattet sit Svar, sender han det sammen med Svarene fra Herredets 3 andre Præster, flere er der jo ikke, til Biskop Ancker Anckersen i Ribe, der videresender dem og alle de andre fra Stiftet indkomne Svar til det rette Regeringskontor i København.

Det er saa paa Grundlag af denne overvældende Mængde Indberetninger, at Forordningerne af 1739 og 1740 er udarbejdede. Disse Forordninger gaar altsaa da ud paa, at der overalt paa Landet, hvor der intet Skolevæsen findes i Forvejen, skal oprettes »ordentlig dansk Skole«, hvor Ungdommen kan blive undervist i deres Kristendom og dertil Læsning, Skrivning og Regning. Saa vidt muligt skulde Degnene fungere som Skoleholdere, og Degneboligerne udvides til at kunne være Skolehuse.

Hvis der i et Sogn ingen Degnebolig findes, skal Kirkeejeren lade en saadan opføre, hvorefter det tilkommer største Lodsejer, paa samtlige Lodsejeres Vegne, at bygge de nødvendige Fag til, til en Skolestue. I Sogne, hvor der skulde være mere end een Skole, maatte man skaffe det videre fornødne Skolehusrum paa anden Maade. Man kunde leje sig ind hos en Bonde eller indrette et Gadehus, saa det blev egnet til Formaålet.

Der var ingen Præst, der manglede en Degn til Hjælp ved de kirkelige Forretninger, men der var

Degne nok, der manglede en reglementeret Degnebolig. Hvordan det i den Henseende stod til i Øster Horne Herred, ved vi Besked om fra Indberetninger fra Aar 1743, altsaa ganske vist et Par Aar efter, at Skolerne blev oprettede, men der var ingen Forandring sket med dem i den korte Tid.

Degnene fik det Aar 8 Spørgsmaal til Besvarelse, Spørgsmaal angaaende Degneboligernes Beliggenhed og Tilstand. Da de besvarede Spørgsmaalene med stor Samvittighedsfuldhed — i Haab om en Forandring til det bedre — kan det nu lade sig gøre at kigge lidt ind til dem og faa Besked om visse af deres Sorger og Bekymringer.

Den Tids Degn i Torstrup hedder Jens Lunde. Han bor i Sig, og han finder, at det er et godt Sted for ham at bo, især af Hensyn til Børnenes Skolegang, da Sig er Sognets største By og ligger centralt. Han er heller ikke utilfreds med sin Bolig, men en Degnebolig er det nu ikke, han har at være i. Huset er bygget 1734, og Degnen har det ganske simpelt i Fæste. Det hører under Lunderup.

Tiden red hastig dengang, naar Talen var om et Hus, bygget af Herskabet til en arm Fæstebonde, selv om Fæstebonden ogsaa var Degn. Fra 1734 til 1743 er der kun 9 Aar, men alligevel har Jens Lund allerede haft store Udgifter til Reparation og sidder af den Grund i stor Gæld. Desuden skal han svare Skatter og Landgilde og »Soldats og Marchs Penge« og endnu mere, og det kan han ikke, og saa overfalder Myndighederne ham med »Dom og Exekution«, og derfor »siunes mig ikke at være en Degnebolig efter Loven«.

I Tistrup er Forholdene omtrent som i Torstrup. Der er heller ingen Degnebolig, og »ingen har hørt, at der har været nogen«.

Degnen Jes Nybroe i Ansager har derimod en Degnebolig. — Den ligger lige ved Kirken, og den ligger for saa vidt godt, som det er midt i Sognet, men det er desværre ogsaa det eneste gode, der kan siges om den. Huset er i en meget daarlig Tilstand. Tilstanden er faktisk saa ringe, at Degneboligen mere mindede om en Affaldsdyngge end om et Hus: »Væggene omkring Huset var endeel ganske forfaldne og endeel lagde ganske paa Jorden.« Af Vinduerne var nogle bortsolgte, og Resten var meget gebrækkelige. Med Dørene stod det til paa samme Maade. — Det, der var tilbage af denne sørgelige Bolig, »stod nedsiunken i Jorden« og med »alle Stængerne afraadnede«. At denne Ruin kan bære et Tag, er næsten mere, end man kan tro paa, men den gør det, og der er ogsaa et Loft. Begge Dele er dog naturligvis i den elendigste Forfatning. Loftet er af Ler og Lægter, men af Tørv og Klyner saa ødelagt, at det er livsfarligt at komme derop, og Taget er aldeles ude af Stand til at opfylde sin Mission.

I dette Hus har Jes Nybroe indrettet sig med sin Familie, saa godt som det har været ham muligt, men det var kun med Angst og Bæven han i sin Tid flyttede ind, og det er en meget naturlig Sikkerhedsforanstaltning, at han »udi paakommende Storm og Uvejr« søger Tilflugt hos en gæstfri Nabo, indtil Elementerne atter er falden til Ro.

Jes Nybroe fik opspurgt, hvor i hvert Fald de to af de bortsolgte Døre var havnede. Han fandt dem hos en Mand i Stenderup og købte dem tilbage og fik dem sat ind paa deres gamle Plads. Det hjalp lidt, men ikke nær nok, og mere blev der i lang Tid ikke gjort til Husets Forbedring. Ridefogeden fra Nørholm var ganske vist i Ansager for at »besee og udsee« Plads til Skolehuset og lovede ved den Lejlighed, at

Degneboligen nok skulde blive gjort i Stand, men det var salig Hr. Ehrenfelds Frue, der skulde holde Løftet, og det vilde hun ikke. Skulde Degneboligen gøres i Stand, maatte Degnen selv gøre det, hævdede Fruen, og det havde han ikke Raad til.

I sin Kvide henvendte Degnen sig til Amtmand Teilmann, der var Enkefru Ehrenfelds Laugværge (og mere end det, thi kort efter giftede han sig med hende og blev saaledes Ejer af Nørholm). Teilmann lovede beredvillig at tale Degnens Sag. For en Sikkerheds Skyld lod Nybroe foretage Syn paa Huset ved tvende hæderlige Mænd, hvis Udtalelser maa staa til troende. De skildrer Vraget i endnu mørkere Farver end Nybroe selv. De fandt ud af, at der manglede »6 Stænger, 6 Løsholtere og 15 Syldestocker«, Lægterne i Huset var alle ormædte, saa nær som de faa, Degnen selv havde sat ind, og for øvrigt var det ganske Hus »nedsunken udi Jorden en halv Alen«. Og den Ting er vanskelig at rette. De to Mænd paastaar, at ved Husets eventuelle »Ophøjelse af Jorden er der intet af al Indværket, som igen kan tjene«.

Teilmann udvirkede intet godt for den arme Degn og hans elendige Hus, og det foretagne Syns eneste Resultat blev den Skrivelse, hvori Synsmændene gjorde Rede for deres Iagttagelser. Jes Degn maatte altsaa vedblivende med Kone og Børn ty over til den gæstfrie Nabo, naar et ondt Vejr gik hen over Ansager.

Andre Indberetninger er ikke meget anderledes end Jes Nybroes, men naar det er saaledes, Degnehusene ser ud, kan det jo ikke siges, at de i nogen nærværdig Grad letter Oprettelsen af et Skolevæsen paa Landet.

Vi vil nu gaa over til at give en Skildring af de i Øster Horne Herred oprettede Skoler, men vil dog først se lidt paa, hvad Skoleholderne omtrentlig skal

have i Løn, og fra hvilke Kilder Lønnen skal rinde.

Naar det er Degnen, der holder Skole, har han jo forud sine Indtægter for Degnebestillingen. Disse består i Korn + »Offer til de tre store Fester, til Bryllupper, Barnedaab og Barselkvinders Kirkegang, saa og den sædvanlige smaa Retzel, Brød, Kage, Flæsk, Gaas og Æg«. Og saa er der ikke mere, thi som det hedder i Christian den Femtes Lov: »Af Kirkerne bekommer Degnen intet til Løn«.

Skoleholderlønnen udredes dels i Kontanter, dels i Naturalier under en eller anden Form. Naturalierne er Korn, Tørv og Græsning og Vinterfoder til et Par Køer og nogle faa Faar. De rede Penge fremskaffes ikke paa akkurat samme Maade i de forskellige Distrikter, men de vigtigste Kilder er normalt: Lysepenge, Becken og Taflepenge, Betaling for Undervisningen, Indtegningspenge og Mulkter, Husmænds, Indersters og ugiftes Bidrag (i Stedet for Naturalier) samt Købstad Kirkernes Ydelser.

Blandt disse forskellige Poster er »Lysepengene« vel nok de interessanteste. Arrangementet med dem fortæller en bedrøvelig Historie om den Tids Fattigdom og yder et godt Bidrag til Ophavsmandens Karakteristik. Kristian den Sjette slukker Lysene paa Kirkealtrene for derved at spare Penge. Der bliver derved mindre festligt i Kirken under Gudstjenesten, men det mener Kongen næppe, der sker Fortræd ved. De sparede Penge skal bruges til at holde Skole for, og det er altsaa disse Penge, (3 Rigsdaler 2 Mark pr. Kirke), der i Fundatserne kaldes Lysepenge. Købstadskirkernes Ydelser fremkommer ad samme Vej, thi ogsaa i Byernes Kirker blev der slukket skønne Lys, og de Penge, der derved bjerges, skulde komme de nye Landsbyskoler til Gode.

Om »Becken og Taflepenge« forordner Kongen,

at der hvert Aar paa Fastelavns Søndag og paa Mikkelssdag skal opstilles en »Bekken« uden for Kirkedøren og »samles en Collekt til Skolekassen« overalt paa Landet, og Præstens Pligt er det saa Søndagen forud at opmuntre Menigheden til at yde gode Bidrag. Desuden bestemmer Kongen, at der »efterdags til denne Brug skal ombæres en Tafle i Kirkerne ved alle Brudevielser, Barnedaab og Begravelser paa Landet«.

»Mulfter« er naturligvis Straffen for Forsømmelser. Af dem maatte der desværre befrygtes at blive mange. Erfaringerne fra Rytterdistrikternes Skoler pegede afgjort i den Retning. Forordningens Bestemmelser til Skoleforsømmelsernes Forebyggelse er strenge og højtidelige og tildeler Præsten en ny Opgave. Sognepræstens Pligt bliver det nemlig, hvor der er uvillige Forældre, der lader deres Børn forsømme Skolegangen, da at prøve paa at tale dem til Rette. Hvis en almindelig Formaning ikke bærer Frugt, maa den gentages i Kirken før eller efter Gudstjenesten. Hjælper det heller ikke, kan saadanne Forældre udelukkes fra »GUDs Bord, og ikke igen til Sakramentet antages uden offentlig Afbedelse«. Hvad de mest genstridige Forældre angaar, bør Præsten anklage dem over for Amtmand eller Herskabet, som derpaa »alvorligen straffer vedkommende«, eventuelt med Fængsel paa Vand og Brød.

Mulktens Størrelse er 4 Skilling for en Uges Forsømmelse, men hvis det er formuende Folk, der holder deres Børn hjemme fra Skolen, skal de bøde med 8 Skilling, med mindre de holder Huslærer.

Naar Skoledistriktet maa finde sig i at bære disse Byrder, saa kan Forældre og Børn til Gengæld gøre Krav paa, at Skoleholderen er en respektabel Mand, der kan sine Ting. Han skal være mindst 22 Aar gammel, og det skal, før han antages, undersøges:

1.) om han kan undervise Børnene i at læse, 2.) om han forstaar sin »Catachismus og den rette Saliggiørelses Orden« og kan snakke med Børnene derom, saa de fatter deres Børnelærdoms sande Mening og »Kraften deraf dem paa en enfoldig, forstaaelig og indtrængende Maade bibringes«, 3.) om han har gode Vidnesbyrd, og i Særdeleshed, at han ej bander, ej lyver og ej er tilgenegen til Drukkenskab, Liderlighed eller Ufredelighed, og 4.) at han skriver og regner godt, eller i hvert Fald saa godt, som det i hans Skole maa forudsættes at være nødvendigt.

Børnene skal begynde at gaa i Skole, naar de er 5 Aar, eller senest, naar de er fyldt 6.

I Øster-Horne Herred er der 6 Sogne i alt, og Ejeren af Nørholm (paa dette Tidspunkt Maria Schultz, Enke efter Steffen Nielsen Ehrenfeld) er største Lods-ejer i de fem, hvor det altsaa tilkommer hende at faa affattet Skolefundatser og faa et Skolevæsen sat i Gang. Dette bevirker Ensformighed med Hensyn til Fundatsernes Bestemmelser, og der bliver ikke i første Omgang taget tilstrækkeligt Hensyn til Sognenes særlige Forhold, hvorfor Bønderne da ogsaa bagefter protesterer kraftigt. Mere forkuede er de altsaa ikke.

For Horne Sogns Vedkommende begynder den egentlige Fundats med at konstatere, at dette Sogn er »udi temmelig stor Begreb ungefehr een Mil lang og en halv Mil bred«, og at der i Sognet findes »17 Byer, Steder og eeniste Gaarde«. Fruen er klar over, at i et saa udstrakt Sogn med meget spredt Bebyggelse kunde der strengt taget være Brug for mere end een Skole, men hun mener, at det vil falde Sognet haardt nok at bekoste og opbygge eet Skolehus, »og vil det af Fornødenhed blive ved den samme«.

Dette Skolehus bør efter hendes Mening ligge i Bjerremose By, der er det bekvemmeste Sted. Dertil

kan alle Sognets Børn komme uden alt for stort Besvær, paa nær Børnene fra Stavskær, der vil faa en hel Mil at gaa, hvad de naturligvis ikke kan præstere, og hvad hun da heller ikke tænker paa at forlange af dem. Der bor imidlertid kun een Mand ude i Stavskær, og han maa saa selv se til, hvordan han vil faa sine Børn undervist »udi deres Kristendom, som han agter at forsvare det«. Til Gengæld skal han saa slippe ganske og aldeles for at betale til Skolen, og saa kan det jo godt være, at han har været den glædeste i hele Sognet, hvad det Forhold angaar.

Der kan ikke holdes Skole i mere end fire a fem Vintermaaneder, fordi Bønderne ikke kan undvære deres Børn, der maa gøre Nytte for Føden, saa snart de er gamle nok til det, og det blev de tidligt. Der er slet ikke Tale om, at nogen kan faa Raad til at leje fremmed Arbejdskraft til Erstatning for Drengene, der skal gaa i Skole. Bønderne er fattige, og deres Ejendomme smaa og daarlige, og »ingen af Beboerne i dette Sogn kan overkomme at holde flere Folk, end som de højnødvendig behøver og nogenlunde kan fortjene Føden til med de sorte Gryder, som fornemmelig fabrikeres derudi Sognet.

Fru Maria sal. Ehrenfeld har fremskaffet en Statistik for Tilfældet og kan derfor anslaa Antallet af Børn, der kan gaa i Skole, til ca. 60 for hele Sognet, og hun foreslaar, at Forældrene skal betale 3 Skilling ugentlig i Skolepenge for hvert Barn, der skal lære baade at læse, skrive og regne. For Læsning alene mener hun, at 2 Skilling maa kunne være passende. Indmeldelsespenge af hvert Barn skal være 4 Sk. een Gang for alle. Dog skal »fattige Almisse-Børn« have alt gratis.

Skoleholderens Faar og Køer skal have Græsning i »Bierremose« mod en billig Betaling, som Skole-

kassen skal betale, og samme Kasse skal ogsaa rykke ud med 2 Rigsdaler 4 Mark aarlig til at købe Hø for til disse Kreaturers Vinterfoder. Af hver Tønde Hartkorn skal leveres ham 1 Lispund Halm (halvt Rug og halvt Byghalm), men »siden, naar man skulde vente, Skoleholderen selv besørger sig nogen liden Auling at faa ved Lejejord«, skal denne Leverance nedsættes til det halve.

Hvis ondt Vintervejr i nogen Tid skulde gøre det umuligt for Børnene fra de fjerneste Steder at komme i Skole, saa skal Skoleholderen enten selv tradske ud i Uvejret for at undervise dem i deres Hjem, eller han skal paa anden Maade drage Omsorg for, at det sker.

Fru Ehrenfelds Skolefundats blev tiltraadt af C. Teilmann, ikke i hans Egenskab af Amtmand, men som Lodsejer i Horne Sogn, og den blev glat approberet af Stiftamtmand Gabel og Biskop Brorson. — Derimod tilfredsstillede den ikke Beboerne i Horne Sogn, og Aaret efter, 1742, klager de til »Hr. Justits Raad og Amtmand — Høybydende Herre« C. Teilmann paa Skrumsager, som de ved er inde i Forholdene, og hvis »Naadgunstige Hjælp og Assistance« til en bedre Ordnings Indførelse de haaber paa. De paastaar, at nu da Skolehuset er bygget, »og dessen Bekostning af Sognets Hartkorn betalt«, er det dem ikke til nogen videre Nytte, da for faa Børn kan gøre Brug af det formedelst de lange, onde og besværlige Veje, der findes saa at sige gennem hele Sognet. Derfor foreslaar de: 1) at Skolehuset igen skal nedbrydes, Tømmeret sælges til den højstbydende, og de derved indkomne Penge deles retfærdigt imellem dem. — 2) at Skoleholderiet derefter ordnes paa en langt bedre Maade (i Henhold til en af dem selv affattet Skolefundats, der følger vedlagt), »Sognet til mindre Byrde,

og Ungdommen til langt bedre Nytte og Fordeel«.

Det vedlagte Forslag til en ny Skolefundats gaar altsaa først ud paa, at det allerede opførte Skolehus skal nedbrydes igen. Derefter vil Bønderne have oprettet tre Skoledistrikter i Stedet for det ene. Den første af disse Skoler skulde ligge i »Malle By, som ligger eenlig og for sig selv«. Bønderne lover, at de vil antage en Skoleholder, der kan undervise deres Børn i Kristendom (Regning, Læsning og Skrivning nævnes ikke) i den Tid om Vinteren, da Arbejde ikke lægger Beslag paa dem. Denne Skoleholder skal saa enten gaa paa Omgang i Byen, eller der skal lejes en Stue til ham. — Den anden Skole henlægges til Bonum og skal omfatte Bjalderup, Bovnum, Lervad Asp og Dejgaard, og den tredje Skole er saa for Resten af Sognet (dog vist med Undtagelse af Stavskær) og skal have til Huse i »Kirckevad« hos en Mand ved Navn Jes Jensen, der har lovet at paatage sig Undervisningen, hvad han er særdeles kvalificeret til, da han baade kan læse og skrive.

Om Lønnen til disse forskellige Skolemestre siges kun, at den skal blive »upaaklagelig«. Underskriverne lover, at deres Børn nok skal blive flittige Skolegængere, og da de er klar over, at der til et saadant »gudeligt og fornødent Værk behøves alles samdrægtig Enighed«, saa udtaler de Haabet om, at Øvrigheden vil drage Omsorg for, at eventuelle modvillige Forældre kan blive tilbørlig straffet.

Alt dette sendte Bønderne altsaa til Amtmand Chr. Teilmann, der for øvrigt kort i Forvejen havde modtaget en anden Skrivelse om samme Sag. Denne Skrivelse kom fra Præsten i Ølgod, Ude Haahr, og oplyser os om, at den egentlige Forfatter til Hornebøndernes Fundats er Fuldmægtig Hygom paa Nørholm.

Teilmann er ikke tilfreds med Bøndernes Skolefor-

slag. Han finder at de, der nu beklager sig, kunde have tænkt paa den Ting i Tide, inden Skolehuset i Bjergmose blev rejst, hvad der efter hans Paastand havde været god Lejlighed til. Han tror ogsaa, at den sidst foreslaaede Ordning vil blive til større Byrde for Sognet end den, man allerede har, men alligevel, hvis største Lodsejer og Sognets Beboere foretrækker »denne sidste Indretning«, saa for ham gerne. Kun maa han holde fast paa, at alle de Udgifter, der er forbundet med Skoleforandringen, bliver afholdt af rette Vedkommende, og det vil sige af Bønderne.

Teilmann er altsaa ikke opsat paa, at Horne Sogn faar en ny Skoleordning, og der kom til syvende og sidst da heller ikke noget nyt ud af det, hvad maaske hænger sammen med, at Teilmann samme Aar blev Horne Sogns største Lodsejer, da han giftede sig med Fru Maria paa Nørholm. Men en ny Skolefundats fik Horne dog alligevel, ganske vist først adskillige Aar senere. Denne er undertegnet af A. Teilmann, der 1749 efterfulgte sin Fader som Ejer af Nørholm, men det Eksempel af den, jeg har set, er udateret. Af denne Fundats fremgaar det, at Fundatsen fra 1742 aldrig blev gældende, men at man har holdt fast ved dens Plan. Der blev nu oprettet tre Skoler i Horne Sogn, og Distrikterne er netop de samme som af Bønderne foreslaaet. Der skal holdes Skole i de fire Maanedre November—Februar. I Resten af Aaret kan Bønderne ikke undvære deres Børn. Og da det er saadan nu, og »udi kommende Tid uforanderlig vil fremdelig blive det samme«, at det er de fattigste Forældre, der har de fleste Børn, saa skal alle i Distriktet, enten de har mange eller faa Børn eller slet ingen, i Fællesskab underholde Skolemesteren.

Denne Fundats blev behørigt approberet af Stiftsamtmand og Biskop og blev saaledes »Regel og Rette»

snor« for Skolevæsenet i Horne Sogn i de kommende Aar. —

Fru Maria Ehrenfelds andre Skolefundatser ligner den fra Horne, og de fik for øvrigt samme Skæbne; Bønderne, for hvem Skolerne skulde oprettes, erklærede sig alle Vegne utilfredse med den foreslaede Ordning.

For Torstrup Sogns Vedkommende foreslaar Fruen, den 21. April 1741, en Skole bygget enten tæt Nord for Kirken »paa Kirkens Fortog, hvor Plads og Rettighed findes«, eller lidt Øst for den østlige Gaard i Ovnbøl, hvor det vil være let at skaffe Degnen en Kaalhave og et Stykke Hedejord til Opdyrkning. Fru Maria mener, at enten man vælger det ene eller det andet Sted, saa vil det i begge Tilfælde blive bekvem Skolegang for Børnene. Det mener Bønderne imidlertid ikke. De mener, at begge Steder er lige daarlige, især fordi ingen af dem, naar »ond og haard Vejr om Vinteren indfaldt, og Børnene ikke kunde komme hjem«, raader over Nattely for Skolebørnene.

Torstrup-Degnen boede i Sig. Der var ingen Degnebolig, men Degnen havde et Boel i Fæste. Bønderne mener nu, at Degnen i sit Hus har rigelig Plads til, at der hos ham kunde indrettes en Skolestue. Det vilde kunne gøres billigt, muligvis gratis, og det vilde have den Fordel, at hvis det omtalte onde og haarde Vejr skulde indfinde sig, da kunde Forældrene »accordere med en Mand, som kunde i saadan Tid forskaffe Børnene Husly«.

Fru Maria Ehrenfelds Fundats blev approberet af de høje Myndigheder, og det ser ikke ud til, at Bønderne her fik noget ud af deres Henvendelse.

De to Sogne Hodde og Tistrup skulde efter den for dem affattede Fundats være fælles om en Skole, der skulde ligge i Tistrup. Her bør derfor Kirkeejeren hurtigst muligt bygge en Degnebolig, som saa derefter

skal udvides med 3 a 4 Fag paa Bøndernes Bekostning. »Denne Skole kan da . . Tistrup og Hodde Sognes Ungdom (undtagen Hoddeskovs) uden nogen stor Besværlighed søge«.

»Uden nogen stor Besværlighed«, det lyder jo nok saa nemt, og saadan tog Hedevejen mellem Hodde og Tistrup sig altsaa ud set fra Hovedbygningen paa Nørholm. For den lille syvaars Purk, der skulde gøre Turen to Gange daglig paa en ond og haard Vinterdag, vilde Billedet jo nok tegne sig noget anderledes.

Angaaende Børnene i Hoddeskov saa skulde Degnen paa en eller anden Maade sørge for deres Undervisning, imod at Forældrene skattede det samme til Skolen i Tistrup som alle andre i Distriktet.

Præsten i Hodde — det er stadigvæk Peder Fanøe — anbefaler Forslaget, og Stiftamtmand og Biskop approberer, men Bønderne i Hodde beklager sig, hvad der synes at være god Grund til. De vil meget hellere leje en Stue i deres egen By, hvor saa hele Sognets Ungdom — ogsaa Børnene fra Hoddeskov — kan samles til Undervisning.

Da Maria sal. Ehrenfeld har læst Hoddeprotesten igennem, kan hun godt indse, at Bønderne har Ret, og hun beslutter at føje dem, og det kan hun gøre uden større Besvær, da hun paa dette Tidspunkt endnu ikke har faaet rejst nogen Degnebolig i Tistrup. Og saa opsætter hun altsaa da en ny Fundats, hvorefter der for Hodde Sogn skal holdes Skole i en lejet Stue hos en af Bymændene i Hodde By.

Hvis der er Ærgerrigheder i Hodde, der vil have deres Børn »mere forfremmet i Regning og Skrivning«, end deres egen Skoleholder kan præstere, saa kan de, naar de betaler for det, faa Lov til at sende dem i Skole i Tistrup hos den mere formaaende Degn der.

Da nu Hodde er faldet fra, vil Maria Ehrenfeld

ikke bekoste en ny Degnebolig i Tistrup. I Stedet for vil hun »perpetuere« det Hus, Degnen hidtil har beboet, til en Degnebolig; for det Hus er nemlig stort nok til både det ene og det andet.

Over Skoleordningen i Ansager blev der mig bekendt ikke klaget, men det betyder nu ikke, at Maria Ehrenfeld endelig her var slumpet til at faa lavet noget godt. Naar hun paastaar, at alle Sognets Børn bekvemt kan søge Degneskolen i Ansager By, saa ved hun ikke, hvad hun skriver om, og hun har rimeligvis heller ikke brudt sig om at vide Besked. Besværlighederne blev i Virkeligheden store for de skolesøgende Børn, for adskillige af dem for store, og der kom derfor da heller ingen god Skolegang ud af det, og der var Utilfredshed nok; men da først Fundatsen var approberet og Apparatet sat i Sving, viste det sig af særlige Grunde vanskeligt at faa nogen Forandring til det bedre. En Forandring kom først, efter at Ansager Sogn havde haft det Held at faa en ny »største Lodsejer«, nemlig Etatsraad de Lichtenberg paa Engelsholm (ved Vejle). Lichtenberg havde med stor Interesse og megen Offervillie taget sig af Skolevæsenet i disse østlige Distrikter, hvor han raadede. At han ogsaa ønskede at hjælpe Ansager Sogn til Rette, var en Selvfølge. Den 2. September skriver hans Fuldmægtig paa Lindberggaard (Hans Nielsen) paa sin Herres Vegne til Biskoppen angaaende en bedre Skoleordning i Ansager. Han forklarer rent ud, at Fru Maria Ehrenfeld (hun var død 1749), da hun lavede Skolefundatsen for Ansager, har kendt lidet eller intet til Forholdene i bemeldte Sogn. Forholdet er i Virkeligheden det, at det er ganske umuligt for alle Børn i dette Sogn at søge samme Skole »formedelst de Strømme og Aaer, der falder igennem Sognet«. Hans Nielsen fortæller videre, at han og Bønderne

har søgt Forhandling med Sognepræsten om en Skoleændring til det bedre; men baade Præsten og Degnen holdt paa det gamle. Det gjorde de — ifølge Hans Nielsen — ikke af skolemæssige Grunde, men fordi de var kommet til det Resultat, at en Forandring vilde betyde Lønnedgang for Degnen.

Degnens Synspunkt — og Præstens — er altsaa det, at det er vigtigere, at han beholder sine Indtægter ubeskaaret, end at Børnene i den nordlige Del af Sognet — det er derude, de er uheldigst stillede — faar bedre Muligheder for ordentlig Skolegang. Dette Synspunkt maa Hans Nielsen paa egne og Lichtenbergs Vegne tage bestemt Afstand fra, saa meget mere som han er sikker paa, at Degnen trods alt vil faa større Indtægt af Undervisningen, end Forordningen forudsætter. —

Der er derfor ingen Grund til ikke at efterkomme de nordlige Beboeres Skoleønsker, hævder Hans Nielsen, og han ender med at udbede sig Biskoppens Resolution om Sagen. Om han nød den Ære, vides ikke, men han opnaaede i hvert Fald, hvad han var ude efter, nemlig at vække Biskoppens og Stiftamtmandens Opmærksomhed om Ansager Skolevæsen. Disse to Herrer skriver til Provsten for Horne Herred, paa det Tidspunkt Ude Haahr i Ølgod, og Amtmand von Albertin paa Slumstrupgaard (Lundenæs Amt) om at undersøge Forholdene. Dette Brev modtager Ude Haahr omkring 1. November 1756, men han og von Albertin giver sig god Tid. Ikke før næste Foraar vover de sig ind i Ansager Sogn, og selv da er Turen forbundet med »Vanskelighed og Møje«, men saa fik de ganske vist ogsaa ikke blot Sognet set grundigt efter, men ogsaa det »derværende liden og forfaldne Skolehus«, og de maatte bagefter erkende, at en Skoleforandring var meget paakrævet, og at

altsaa Lichtenberg og Andreas Charles Teilmann paa Nørholm havde Ret. Provst og Amtmand ved udmærket godt, at der fra anden Side kæmpes for at bevare den gamle Skolefundats, men »vi maa sige, alene efter befindende Omstændigheder, at ligesom Forandring er højlig nødvendig, saa skønnes ikke, at der efter det Høj-Kongelige Øjemed skal sigtes til Privat, men til Publici Gavn —«. Og ud fra dette uangribelige Synspunkt forfatter de Herrer saa en ny Skolefundats for Ansager Sogn.

Efter denne bliver Degnen »Hoved-Skoleholder« for hele Sognet, som efter »eget Forgodtbefindende og Lejlighed did kan fremsende deres Børn« mod Betaling i Henhold til Fundatsen. — »Til den Ende sættes Hoved-Skolen i god og forsvarlig Stand — samt forsynes med Borde, Bænke og Jern Bilægger Kakkelovn«, og disse skønne Sager skal største Lods-ejer besørge anskaffet paa fælles Bekostning. For øvrigt blev Sognet delt i tre Distrikter, der samler sig om: 1.) Stenderup — 2.) Ansager — 3.) Lund (eller Aalling; men Tiphede og Kviehede skal høre under Hovedskolen i Ansager By). Ansager beholder Degnen som Skoleholder, mens de to andre Distrikter maa nøjes med omgaaende Skoleholdere. — Skoletid fra: »Alle-Helgens til Peders Dag« (22. Februar). Hvis imidlertid Forældrene vil have længere »Skoleaar«, kan de faa det.

Denne Fundats blev approberet den 30. Juni 1757.

I Ølgod har Maria Ehrenfeld ikke noget at sige, og der blev ikke i dette Sogn stillet uoverkommelige Krav til Børnene, hvad Skolevej angaar, selv om der dog naturligvis ogsaa her var dem, der fik en lidt lang Tur ud af det. Ølgod Sogn blev straks fra Begyndelsen betænkt med tre Skoler. Sognet blev altsaa delt i 3 Distrikter: »Vester Sognet« med Skole i Øl-

god, »Øster Sognet«, hvis Børn blev dirigeret til Aggersnap, og »Sønder Sognet«, hvor Skolebyen blev Hjedding. — I Ølgod By skulde Degnen undervise, og hans Skole blev Hovedskolen. Der var rigelig Plads til det. For det første var der, som vi ved, en Degnebolig, og for det andet »besidder Degnen en Gaard næst derved«, og derfor er der altsaa Husrum nok. Det overlades til Degnen at bestemme, om han vil holde Skole i Degneboligen eller i Gaarden »næst derved«.

Fundatsen for Ølgod er affattet den 9. September 1740. Her er man altsaa før paa Vej end i Herredets andre Sogne, og der maa vist oven i Købet have været holdt ordentlig Skole endda tidligere. At det om Degnens Undervisningen hedder, at han skal bestride den, »som hidtil sket er«, behøver maaske ikke nødvendigvis at hentyde til andet og mere end den almindelige Degneundervisning i Religion, men naar det i Fundatsens § 2 siges, at »dette Sogn plejer aarlig foruden den af Degnen holdende at have en Skole i Aggersnap, som er holdende af en Bolsmand ved Navn Anders Jensen, der skikkelig kan læse og skrive«, saa er det næppe Ungdommens Religionsundervisning der tænkes paa, men meget snarere Læsning og Skrivning. Det lyder ogsaa meget rimeligt, naar man betænker, at det var Lichtenberg paa Engelsholm, der var Sognets største Lodsejer, Denne meget skoleinteresserede Godsherre havde allerede 1734 skænket sine hjemlige Sogne (Nørup og Randbøl) et Skolevæsen, og det vilde jo kun være naturligt, om han bagefter ogsaa havde betænkt sine fjernere Distrikter med det samme Gode, saa meget mere som Præsten Ude Haahr sikkert ikke har undladt at lægge et anbefalende Ord ind for Sagen.

Ølgods første Skolefundats blev ca. 1^{1/2} Aar senere efterfulgt af en anden, men da denne ikke paa noget vigtigt Punkt afviger fra sin Forgænger, er der ingen Grund til at komme nærmere ind paa den her.
